

Андрій БОЙКО-ГАГАРІН

кандидат історичних наук

завідувач сектора проблем фондової роботи

Національного музею історії України

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4610-3665>

e-mail: boiko.gagarin@gmail.com

ФАЛЬШИВИ МОНЕТИ ПОЛЬСЬКОГО ЦАРСТВА В ГРОШОВОМУ ОБІГУ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Проаналізовано проблеми фальшивомонетництва у Царстві Польському та його особливості, визначено, які основні прототипи монет фальсифікували, ареал поширення фальшивих грошей. За вперше введеними до наукового обігу джерелами встановлено основні тенденції фальшування монет у Царстві Польському, локалізовано потенційні центри виготовлення фальсифікатів. Досліджено причетність польських антиросійських революціонерів до спроб підриву економіки. Особливу увагу приділено ситуації навколо фальшування грошей під час повстання 1830–1831 рр., яке спричинило глибоке соціальне потрясіння і тимчасову зміну специфіки підробки монет в регіоні.

Опрацьовано такі малодосліджені у фокусі зазначеної теми джерела, як каталоги та архіви нумізматичних аукціонів, тогочасні газети, матеріали з приватних колекцій, проаналізовано звіти Державної комісії внутрішніх справ (пол. Komisja Rzadowa Spraw Wewnetrznych, KRSW) у фондах Головного архіву давніх актів у м. Варшаві (пол. Archiwum Głowne Aktow Dawnych, AGAD), що містять відомості з окремих польських повітів та губерній Російської імперії.

З'ясовано, що в період Російської імперії польське м. Лодзь було центром фальшивомонетництва, а збували виготовлені підробки переважно в інших, більш віддалених регіонах всієї імперії.

Зроблено висновки, що, на відміну від загальнодержавних монет, монети високого номіналу Царства Польського мали, окрім складного рисунка орла на аверсі, також портрет імператора й легенду на реверсі, що значно ускладнювало роботу фальшивомонетників. Архівні матеріали містять численні свідчення про виготовлення та виявлення підробок на Волині саме польських злотих. Монету номіналом 10 грошів зразка 1840 р. можна впевнено назвати однією з найпоширеніших монет свого часу, зокрема й серед підробок. Розглянуто тогочасні особливості судочинства над фальшивомонетниками в Царстві Польському. Згадано про рідкісну підробку у Царстві Польському паперових грошових знаків – асигнацій, кредитних білетів та грошових сурогатів, певних номіналів грошових знаків Російської та Австро-Угорської імперії.

Ключові слова: фальшивомонетництво, Російська імперія, Царство Польське, джерела вивчення, музейні колекції, нумізматичні аукціони.

Довгий час вивчення фальшивомонетництва не виходило за межі поглядів нумізматів, дослідження цього питання не було включено в перспективи розвитку української нумізматики. На сьогодні в історіографії немає комплексної всеохопної праці, присвяченої проблемам вивчення процесів фальшування грошей в Україні в імперську добу. Збільшення кількості відомого нумізматичного матеріалу, відкриття розсекречених архівних фондів, доступність сучасних технічних вимірювальних пристроїв дають змогу дослідникам якісно висвітлювати обрані теми.

Базис дослідження економічної історії Російської імперії заклав український професор В. Орлик, визначивши стан та основні тенденції розвитку державних фінансів імперії¹, методологію² та законодавство як джерельну основу дослідження³, особливості фіскальної системи⁴ та державного фінансового управління⁵. Вагомий внесок у дослідження суспільного аспекту особливостей грошового обігу⁶, фінансової політики Російської імперії⁷ та фальшивомонетництва⁸ в часи Першої світової війни здійснив С. Орлик.

Окремі питання історії фальшування грошей в Російській та Австро-Угорській імперіях вивчав А. Бойко-Гагарін⁹.

¹ Орлик В. М. Державні фінанси Російської імперії першої половини XIX ст.: стан та основні тенденції. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. Ізмаїл, 2011. Вип. 30. С. 96–108.

² Орлик В. М. До питання методології досліджень проблем економічної історії Російської імперії. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2011. Вип. XVIII. С. 9–64; Орлик В. М. Методологічні аспекти дослідження проблем податкової політики в українських губерніях Російської імперії у першій половині XIX ст. *Український історичний журнал*. 2008. № 5. С. 187–195.

³ Орлик В. М. Дожовтнева фінансово-правова література як джерело до вивчення проблем фінансової політики уряду Російської імперії кінця XVIII початку XX ст. *Історія науки і біографістика*. 2010. № 2. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2010-2/10_orlyk.pdf

⁴ Орлик В. М. Єгор Канкрін і фіскальна політика Російської імперії в Правобережній Україні в другій чверті XIX ст. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2006. № 13. С. 97–110; Орлик В. М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період: монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007. 631 с.

⁵ Орлик В. М. Казенні палати в системі фінансового управління Російської імперії в кінці XVIII – у XIX ст. (на матеріалах Київської губернії). *Український історичний журнал*. 2003. № 2 (449). С. 66–73.

⁶ Орлик С. В. Українське повітове місто і велика війна: продовольчі проблеми та ріст цін. *Проблеми української історії*. Київ, 2015. Вип. 23. С. 114–133.

⁷ Орлик С. В. (2018) Фінансова політика російського уряду на окупованих територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни (1914–1917 рр.): монографія. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 716 с.

⁸ Орлик С. В., Бойко-Гагарін А. С. Фальшивомонетництво в Україні в роки Першої світової війни. *Український нумізматичний щорічник*. Переяслав-Хмельницький, 2017. № 1. С. 143–164; Орлик С. В. Российские фальшивые кредитные билеты в Галиции в годы Первой мировой войны. *Банкаускі Веснік* (Мінск). 2018. № 2 (655). С. 51–54.

⁹ Бойко-Гагарін А. С. Фальсифікація монет і банкнот в Польше до 1917 года по матеріалам української газетної періодики. *Studia i Materiały «Forum Numizmatyczne*,

Локальною особливістю місцевого грошового обігу в Царстві Польському була наявність у грошових розрахунках серед місцевих жителів монет сусідньої Пруссії. Відповідно, траплялись і фальшиві пруські монети. Для підроблення використовували найрізноманітніші талери Пруссії, головне управління поліції інформувало KRSW про виявлення підробки за зразком імперського талера ще 1777 р., карбованого у Берліні¹⁰. Також 14 травня 1819 р. керівництво монетного двору Варшави повідомляє KRSW про виявлення поліцією 30 квітня фальшивого талера Пруссії зразка 1809 р. (до речі, названого в документі «пруська двозлотовка») і бажання дирекції монетного двору залишити зразок фальсифікату для роботи над експертними висновками щодо таких монет¹¹. 7 лютого 1820 р. дирекція монетного двору у м. Варшаві надсилає до KRSW ще один експертний висновок під № 2765 про фальшивий литий пруський талер, виявлений в Остроленківському повіті¹².

На особливу увагу заслуговують продані на нумізматичному аукціоні Павла Немчика фальшиві 10 грошів зразка 1813 р., виготовлені за прототипом російських імперських монет, карбованих для обігу в Царстві Польському (одні з перших російсько-польських монет, рис. 1)¹³.

Рис. 1. Фальшиві 10 грошів зразка 1813 р.

У серпні 1815 р. згідно з рапортом військового коменданта м. Хелма повідомлено, що в населення виявлено фальшивий рубль, переданий для слідства до Урядової Ради Царства Польського¹⁴. Фальшива монета належала євреєві Лахману

Pieniądz I Mennice. Białystok, 2016. № 1. S. 103–109; Бойко-Гагарін А. С. Професійна приналежність фальшивомонетників в сер. XIX – поч. XX ст. *Часопис української історії*. Київ, 2020. Вип. 41. С. 69–77. DOI: 94.10347/2522-4111.2020.41.1.9; Бойко-Гагарін А. С. Половина матриці фальшивомонетчика для подделки рубля Николая II Романова. *Банкаўскі веснік* (Мінск). Снежань 2017. № 12 (653). С. 57–58. Також див.: Kotsur V., Boiko-Gagarin A. Napoleon russian forged assignations in Naddniproshchyna (over Dnipro land). *East European historical bulletin*. Drohobych, 2019. Issue 11. P. 66–77.

¹⁰ Archiwum Główne Akt Dawnych (далі – AGAD). Zespół 191. KRSW. Sygnatura 7690. Kurs a falszowanie monet. Vol. I. S. b/n.

¹¹ Ibid. S. 73.

¹² Ibid. S. 105.

¹³ Аукція Pawel Niemczyk. Lot 1184103118. URL: <http://archiwum.niemczyk.pl/page/1184103118/ks-warszawskie-10-groszy-1813-ib-falsz-z-epoki-st3>. Title from screen (дата звернення: 01.04.2018).

¹⁴ Ibid. S. 2.

Лахмановичу, який прибув 4 вересня до Хелма і хотів збути її перевізнику козаку Науму Парамонову, розраховуючись у пізній вечірній час, тоді як наступного дня за денного світла козак виявив мідний рубль серед отриманих від Лахмановича грошей і звернувся зі скаргою до військового коменданта міста¹⁵.

Протягом 1820–1830 рр. російська влада для запобігання завезенню з Англії підробок надала розпорядження перевіряти всіх євреїв, які поверталися з Англії до Російської імперії через різні порти й міста Пруссії. У липні 1829 р. із підробленими кредитними білетами на польському кордоні затримано єврея Мойшу Іжека, в якого серед 200 рублів виявилися підробки¹⁶. Всіх осіб, що перетинали польський кордон, вносили у спеціальні списки, збережені у фонді Урядової комісії внутрішніх справ. Список із відомостями про всіх, хто перетнув кордон з 1 по 8 листопада 1833 р., засвідчує, що більша частина пруських підданих в'їжджала в Царство Польське для пошуку кращої роботи, натомість австрійські піддані – здебільшого в туристичних цілях. Так, 1 листопада пруський підданий Томаш Гасхіль перетнув кордон Польщі, їдучи на роботу по паспорту поліції м. Вільборга, а 4 листопада австрійський підданий Міхаль Брав разом із дружиною та дітьми їхав зі Львова до Кракова по паспорту губернатора м. Львова¹⁷. В разі виявлення у євреїв, які перетинали польський кордон, фальшивих російських асигнацій, їх відразу доставляли до начальника воєводства¹⁸. Протягом декількох років спостереження буде встановлено, що громадяни Пруссії, мешканці прикордонних з Польщею містечок часто шукають кращого заробітку шляхом трудової міграції в сусідню державу та, стикаючись із фінансовими труднощами, погоджуються на збут підроблених грошей, ввезених у Російську імперію¹⁹.

Жага до незаконного збагачення призводила до змов між службовцями митниці та збувальниками фальшивих грошей. Так, 15 вересня 1848 р. Гродненська карна палата розглядала справу про виявлення в єврея Шмуля Утеровича Гільдера фальшивих 3 руб. Польського банку за № 20678 і його незаконну діяльність за участі колишнього керівника митниці у м. Цехановець²⁰ (нині у Підляському воєводстві у Польщі).

Архівні матеріали AGAD дають можливість простежити особливості судочинства над фальшивомонетниками у цей час в Царстві Польському: там мали право судити лише поляків, затриманих у Польщі, натомість справи фальшивомонетників-уродженців інших губерній Російської імперії мали розглядати російські суди. Наприклад, 9 вересня 1829 р. затриманих у Мазовецькому воєводстві росіян-фальшивомонетників не могли судити у воєводському суді Польщі, про що

¹⁵ Aukcja Pawel Niemczyk. Lot 1184103118. S. 12.

¹⁶ AGAD. Zespol 191. KRSW. Sygnatura 7693. Kurs a falszowanie monet. Vol. IV. (1829–1832). S. 39.

¹⁷ AGAD. Zespol 191. KRSW. Sygnatura 7694. Kurs a falszowanie monet. Vol. V. (1832–1835). S. 126.

¹⁸ Ibid. S. 146.

¹⁹ AGAD. Zespol 191. KRSW. Sygnatura 7699. Kurs a falszowanie monet. Vol. X. (1845–1851). S. 259–260 odw.

²⁰ Ibid. S. 278–279.

комісія Мазовецького воєводства додатково повідомила KRSW²¹. Так само затриманих дев'ятьох фальшивомонетників-російських мешканців рішенням карного суду Августовського та Полоцького воєводств було передано до судових місць у російській губернії²².

Згаданий архівний фонд містить цікаві відомості про особливості проведення слідства над фальшивомонетниками. 29 грудня 1845 р. секретним циркуляром Міністерства внутрішніх справ було повідомлено Департамент поліції про необхідність надання такого розпорядження всім громадянським та поліцейським керівництвам відомств: у разі виявлення сумнівних банківських білетів не затримувати одразу підозрюваного для допиту, а лише довідатися, звідки отримано фальсифікат і чи готова особа надати підозрілі гроші на експертизу до Правління Асигнаційного Банку, а повноцінні слідчі дії розпочинати вже після доведення експертами, що асигнація справді підроблена²³. Натомість маємо протилежний приклад у Київській губернії – 22 жовтня 1909 р. київський губернатор наказав Фастівському відділенню Київського жандармського поліцейського управління залізниць перевіряти всіх пасажирів та покупців білетів у касах за найменшої підозри на фальшивість наданих ними кредитних білетів та монет²⁴.

Рис. 2. Тогочасна підробка 1 золотого зразка 1823 р. Знайдено в околицях с. Згинці, Деражнянський р-н Хмельницької обл. Приватна колекція м. Київ. Розмір 25,68 мм. Вага 7,13 г

До вибуху Листопадового повстання в грошовому обігу Польщі були золоті монети (номіналом 50 та 25 злотих), срібні монети (номіналом 10, 5, 2 та 1 злотий),

²¹ AGAD. Zespol 191. KRSW. Sygnatura 7693. Kurs a falszowanie monet. Vol. IV. (1829–1832). S. 72.

²² AGAD. Zespol 191. KRSW. Sygnatura 7694. Kurs a falszowanie monet. Vol. V. (1832–1835). S. 110.

²³ AGAD. Zespol 191. KRSW. Sygnatura 7699. Kurs a falszowanie monet. Vol. X. (1845–1851). S. 32.

²⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). Ф. 285 (Фастівське відділення Київського жандармського поліцейського управління залізниць, ст. Фастів Київської губернії). Оп. 1. Спр. 874 (Наказ по Фастівському відділенню про недопущення розповсюдження фальшивих грошей. Рік 1915). Арк. 431.

білонові (номіналом 10 та 5 грошів), а також мідні (номіналом 3 та 1 грошів). Під час повстання 1830 р. інсургенти захопили Варшаву, передавши монетний двір під керівництво Польського Банку. З 29 листопада 1830 р. варшавський монетний двір перестає карбувати монети з портретом імператора Миколи I та вже 10 лютого готує проєктні малюнки нових монет²⁵. 17 липня 1831 р. в повсталому Королівстві Польському, згідно з постановою муніципального уряду м. Варшави № 1412, населенню міста повідомлялось про введення нових банкнот номіналом 1 та 2 злотих на загальну суму 10 млн злотих, що мали компенсувати вилучення з обігу скарбових білетів номіналом 50 злотих на таку саму суму для досягнення балансу в грошовій масі. За підробку нових банкнот було передбачене покарання, аналогічне до фальсифікації 1- та 2-злотових монет, між якими планувався паритет. За надання правдивої інформації щодо фальсифікаторів та в разі їхнього успішного викриття інформатора чекала винагорода в сумі 3000 злотих²⁶. Хоча подальші документи, збережені в KRSW, свідчать про реальну причину заміщення 50-злотових касових білетів на нові 1- та 2-злотові, яка крилась у великій кількості фальшованих 50-злотових білетів. Так, 11 січня 1834 р. з канцелярії намісника Його Імператорської Величності у Царстві Польському надіслано лист до Державної комісії внутрішніх та духовних справ і народної освіти про єврея Абрама Кронгейма Ловича, що поїхав у м. Лондон для отримання фальшивих 50-злотових касових білетів, а також був помічений у м. Бремені, в Голландії, а також в м. Лейпцигу, через який він зазвичай повертався до Польщі²⁷.

В процесі дослідження знахідок фальшивих монет за прототипом 10 грошів нам вдалось також виявити монету із датою «1829», коли свідчень про карбування монет в цей рік у нумізмічних каталогах немає. Припускаємо, що виявлена монета є тогочасною підробкою із фантазійною датою (Рис. 3).

Рис. 3. Тогочасна підробка 10 грошів із датою «1829». Знайдено в Ізяславському р-ні Хмельницької обл. Приватна колекція м. Київ. Розмір 18,24 мм. Вага 1,89 г

²⁵ Колобова И. Н. Монеты восстания 1830–1831 г. на территории Беларуси. *Materiały z I Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej. Wspólne dzieje pieniądza. Białoruś, Litwa, Polska, Ukraina.* (Supraśl, 20–22.X.1994). Warszawa, 1996. S. 133.

²⁶ AGAD. Zespol 191. KRSW. Sygnatura 7693. Kurs a falszowanie monet. Vol. IV. (1829–1832). S. 281.

²⁷ AGAD. Zespol 191. KRSW. Sygnatura 7694. Kurs a falszowanie monet. Vol. V. (1832–1835). S. 127.

Повставши проти російського уряду, поляки потребували закупівлі з-за кордону продовольства та зброї, що вимагало повноцінної монети, натомість запасів срібла у Польському банку було недостатньо. Для потреб зовнішніх закупівель прийняли рішення налагодити карбування імітацій голландських дукатів²⁸, для чого взяли в борг 2 400 вагових гривень кельнського золота. Поле польського повстанського золотого дуката мало легенду «MONETA REGNI BELGII» і відрізнялось знаком монетного двору – маленьким орлом. Вибір голландського дуката як зразка для імітації був очевидним, адже монету визнавали в Європі як міжнародний платіжний засіб. В подальшому запаси срібла було вичерпано, тож вирішили понизити вміст срібла, унаслідок чого продовжилась емісія низькопробних монет номіналом 10 грошів 1831–1832 рр. з білону, які карбували у Варшаві цілодобово²⁹. Саме ці монети й слугували зразком для масштабного фальшування. Так, зокрема, монетний депозит, знайдений у 1971 р. в околицях м. Рогачов, частина якого (483 монети) зберігається і експонується в БДУ (Рис. 4), детально вивчила І. Колобова³⁰. Під час риття котловану на території автовокзалу м. Рогачов Гомельської обл. було виявлено скарб із більш ніж 1 000 мідних посріблених монет, основну кількість яких становили польські 10-грошові монети 1831 р. та пруські монети номіналом $\frac{1}{12}$ талера 1766 р. В подальші 10 років після придушення повстання білонові монети вивели з обігу, тому І. Колобова припустила про виготовлення підробок у м. Рогачові незадовго після повстання 1830–1831 рр. За наявною у публікаціях дослідниці інформацією, одна з підробок зі скарбу, знайденого в Рогачові, наявна у приватній колекції в Одесі³¹.

Рис. 4. БДУ. Скарб тогочасних підробок монет Царства Польського номіналом 10 грошів 1840 р. Інв. № 4958-5440

²⁸ Биткин В. В. Сводный каталог монет России. Часть II (1740–1917). Киев: Юнона-Монета, 2003. С. 1018.

²⁹ Terlecki W. Polityka monetarna Banku Polskiego w dobie Powstania listopadowego. Wiadomości Numizmatyczne. Rok VI. Warszawa, 1962. Zesz. 1 (19). S. 30–35.

³⁰ Колобова И. Н. Монеты восстания 1830–1831 г. на территории Беларуси. *Материалы з I Міжнародowej Konferencji Numizmatycznej. Wspólne dzieje pieniądza. Białoruś, Litwa, Polska, Ukraina.* (Supraśl, 20–22.X.1994). Warszawa, 1996. S. 135.

³¹ Колабава І. Н. Скарбы фальшываманетчыкаў са збораў нумізматычнага кабінета Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны. Мінск: БДУ, 2008. Вып. 4. С. 55–59.

Іншими популярними іноземними монетами в грошовому обігу Царства Польського були золоті дукати Голландії, підробки яких виявили в Каліському воєводстві. Експерти варшавського монетного двору вивчили монети й 20 березня 1820 р. надіслали негативний висновок щодо їхньої справжності до KRSW³². Повстанська влада також вдавалась до спроб фінансової диверсії шляхом ввезення через територію Польщі до інших губерній Російської імперії виготовлені за кордоном фальшиві російські асигнації різного номіналу. Так, 16 квітня 1831 р. до Управління новоросійського генерал-губернатора надійшло повідомлення про наміри польських повстанців переправити до м. Одеси та м. Бердичева фальшиві російські асигнації, залучивши до цього банкіра з широкими зв'язками, уродженця м. Тикоцина, який мешкав у м. Бродях – єврея Олександра Сюскина Мінца³³.

Після придушення Польського повстання 1831–1832 рр. місцеві монети продовжували підробляти, вже 14 лютого 1832 р. у мешканки м. Ружани (нині Пружанському р-ні Брестської обл. в Білорусі) єврейки Гітлі Шимельової виявили 5 фальшивих злотих, та довели, що затримана не мала відношення до виготовлення підробок, і відпустили її³⁴.

Повстання 1830–1831 рр. призвело до глибокого соціального потрясіння, прагнення польського народу до незалежності від Російської імперії відійшли у підпілля, а викарбувані за той час монети стали символом боротьби, як, наприклад, збережений набір монет у спеціальній коробочці (Рис. 5) – імітація голландського дуката 1831 р., срібні монети номіналом 5 та 2 злотих, дрібні розмінні монети номіналом 10 та 5 грошів, а також касовий білет в 1 злотий 1831 р. Набір був проданий на 72 аукціоні «Giessener Münzhandlung Dieter Gorny» 1995 р.³⁵

Рис. 5. Патріотичний набір учасника Польського повстання 1831–1832 рр. GM Giessener Münzhandlung Dieter Gorny. Auktion 72. Donnerstag, den 4. Mai. München, 1995. Lot 3754

³² AGAD. Zespol 191. KRSW. Sygnatura 7690. Kurs a falszowanie monet. Vol. I. S. 118.

³³ Державний архів Одеської області (далі – Держархів Одеської обл.). Ф. 1 (Управління Новоросійського та Бессарабського Генерал Губернатора). Оп. 200. Спр. 23 (Про спостереження за появою фальшивих асигнацій з Польщі. Рік 1831). Арк. 17.

³⁴ AGAD. Zespol 191. KRSW. Sygnatura 7693. Kurs a falszowanie monet. Vol. IV (1829–1832). S. 371.

³⁵ GM Giessener Münzhandlung Dieter Gorny. Auktion 72. Donnerstag, den 4. Mai. München, 1995. Lot 3754.

Рис. 6. Тогочасна підробка 5 злотих зразка 1829 р. Знайдено в околицях Львова. Приватна колекція, м. Київ. Розмір 31,44 мм. Вага 11,73 г

До слідства проти фальшивомонетників притягували також військових, що підпадало під юрисдикцію польового аудиторіату чинної армії. Цей орган від 29 серпня 1834 р. розглядав справу підсудного 28-літнього Федіра Жаркова – рядового піхотного фельдмаршала графа Дібича Забалканського полку. Підсудний самостійно відлив у м. Бржезін Полоцького воєводства фальшиву монету по прототипу 1 злота, щоб придбати алкогольних напоїв та пропити отриманий незаконно прибуток. Виготовлену монету солдат поніс збувати в шинок М. Пугачева, який запідозрив несправжність монети та передав її до владних органів. Відповідно до скоєного злочину аудиторіат прийняв рішення щодо покарання: прогнати рядового Жаркова через 500 чоловіків зі шпіцрутенами три рази, позбавити військового звання та заслати до Сибіру³⁶.

Вибір польських злотих для копіювання не був рідкісним явищем в Україні. У листопаді 1834 р. Васильківський земський суд розглядав справу егеря українського егерського полку Володимира Федорова, який виготовив з олова в алебастрових ливарних формах 35 «півкарбованців», а також монети номіналом 5, 2 та 1 злотий, які вимінював шинкарю неподалік Олександрії (р-ну Білої Церкви в Київській обл.)³⁷. Також у березні 1837 р. комендант тюремного замку в м. Житомирі подав рапорт до київського військового, подільського та волинського генерал-губернатора про виготовлення фальшивих польських 2-злотових монет арештантом Яковом Волковським, який на запит охоронців добровільно віддав саморобну форму та фальшиві 2 злотих. Згідно зі свідченнями осудженого за крадіжку Якова Волковського, який діяв спільно з ув'язненим за виготовлення фальшивих монет Миколаєм Леонтєвим, фальшивомонетній справі їх навчив ув'язнений за підробку польських 5-злотових монет Мартин Сойченко. Пластинки для виготовлення форми вони добули, відламавши пічну кришку у флігелі, що стояв у тюремному дворі, а необхідні свинець та ртуть принесла дружина Якова Волковського – Анель. Для отримання додаткового матеріалу арештанти відірвали свинцеві гудзики з кафтана

³⁶ AGAD. Zespol 191. KRSW. Sygnatura 7694. Kurs a falszowanie monet. Vol. V. (1832–1835). S. 212–213 odw.

³⁷ Державний архів Київської області (далі – Держархів Київської обл.). Ф. 185 (Васильківський міський магістрат). Оп. 1. Спр. 618 (Справа про рядового егерського полку Федорова та міщанина Островського, звинувачуваних у виготовленні фальшивої срібної монети. Рік 1834–1836). Арк. 6.

іншого арештанта Мітона, а справжній двозлотник для копіювання випросили в арештанта Станіслава Гурлова, повернувши монету після виготовлення зліпка йому назад. Для досягнення потрібної температури плавлення свинцю арештанти роздували вугілля в кімнаті поблизу тюремної бані. Таким способом тюремним фальшивомонетникам вдалося виготовити шість двозлотових монет, п'ять з яких вони розміняли через пересильних арештантів. Керівництво тюрми та інші арештанти стверджували, що отримати необхідні для виготовлення монет матеріали неможливо через суворий контроль над відвідувачами та їхній постійний обшук, а також через те, що Волковський та Сойченко останнім часом не топили бані, де за їхньою версією і відбувалося виготовлення монет, хоча кришка печі у флігелі тюремного двору і справді була відламана. Та згодом слідство встановило, що виготовлення фальшивих монет у тюрмі стало можливим через змову арештантів із тюремним наглядачем Свідерським, який сприяв злочинцям матеріалами та згодом був осуджений Волинською карною палатою³⁸.

16 червня 1837 р. фальшивий польський 2-злотовий було виявлено в арештанта Ямпільської тюрми Степана Резанова. За його словами, він отримав його від корчмаря Хайма, що жив за 5 верст від Бердичева³⁹.

На польському нумізматичному аукціоні Маріуша Марциняка були продані надзвичайно цікаві підробки. Для візуальної демонстрації різниці між справжніми монетами та їхніми тогочасними підробками в одному лоті було продано одразу дві монети: 5 злотих державного зразка 1830 р. та виготовлений за прототипом цієї монети фальсифікат⁴⁰ (Рис. 7).

Рідкісними та не менш цікавими є підробки паперових грошових знаків – асигнацій, кредитних білетів та грошових сурогатів. Серед тогочасних підробок паперових грошових знаків у Польщі виділимо фальшивий касовий білет у 5 злотих зразка 1830 р. (Рис. 8), проданий на аукціоні «Warszawski Centrum Numizmatyczne»⁴¹. Фальшива банкнота має серію А 1315160, а також підписи T. Szymanowski та L. Plater.

Через часті фальшування російських кредитних білетів та обігових монет у м. Кам'янці-Подільському та м. Бердичеві (карбованих для Польщі 1- та

³⁸ ЦДІАК України. Ф. 442 (Канцелярія Київського військового, Подільського та Волинського Генерал-Губернатора). Оп. 146. Спр. 99 (Справа по виготовленню в Острозі фальшивої монети арештантом Волковським. Рік. 1837). Арк. 8–24.

³⁹ ЦДІАК України. Ф. 442 (Канцелярія Київського військового, Подільського та Волинського Генерал-Губернатора). Оп. 146. Спр. 288 (Справа по рапорту Бердичівського полицмейстера про знайдений у тамтешнього арештанта Степана Резанова фальшивого двозлотовика. Рік. 1837). Арк. 2–2зв.

⁴⁰ Gabinet Numismatyczny D. Marciniak. Lot 244582. URL: [https://archiwum.gndm.pl/a,1519-5-zl-1830-KG-oryginal-i-fals-\(z-epoki-\),rid,244582.html](https://archiwum.gndm.pl/a,1519-5-zl-1830-KG-oryginal-i-fals-(z-epoki-),rid,244582.html). Title from screen (дата звернення: 01.04.2018).

⁴¹ Warszawski Centrum Numizmatyczne. Lot 81305. URL: <http://wcn.pl/archive/81305?q=fals>. Title from screen (дата звернення: 01.04.2018).

Рис. 7. Царство Польське, 5 злотих 1830 р. державного зразка та виконана за прототипом цієї монети тогочасна підробка з олова

Рис. 8. Фальшиві 5 злотих зразка 1824 р. Серія А 1315160

2-злотовок), Міністерство фінансів Австрійської імперії від 2 листопада 1858 р. заборонило прийом у місцевих касах російських грошей⁴².

Монету номіналом 10 грошів зразка 1840 р. (яку продовжували карбувати і в наступні роки тими самими штемпелями) фальшивомонетники не дарма обрали як прототип, адже її можна впевнено назвати однією з найпоширеніших монет свого часу⁴³. Польський дослідник Я. Рафаль також описує відомий екземпляр підробки 10 грошів зразка 1840 р., виготовлений з монети 1 гріш, що певний час мали схожі елементи дизайну⁴⁴. В. Узденіков так описує технологію виготовлення цих підробок: «... мідні 1-грошові монети покривались тонким шаром олова, а на їхній реверс, справа від цифри “1”, наплавлявся більш товстий шар олова, а з цього нашарування вирізалась

⁴² Огуй О. Д. Фальшування монет у період Австрійської та Золотої коронованої валют на Буковині (на архівному матеріалі). *Р.Ф. Кайндль і українська історична наука. Матеріали Міжнародного наукового семінару «Кайндлівські читання»* (Чернівці, 22–23 травня 2004 р.). Вижниця: Черемош, 2004. Ч. 2. С. 74.

⁴³ Синчук И. И. Фальшивые оловянные монеты XIX–XX вв. из Западной Беларуси: деградация технологических традиций. *Нумізматика і фалеристика* (Київ). 2007. № 4. С. 10.

⁴⁴ Rafal J. Uwagi do artykułu chronologia dziesięciogroszówek Królestwa Polskiego z data 1840. *Biuletyn Numizmatyczny*. Warszawa, 2011. Nr. 2 (362). S. 141.

цифра «0»). Така фальсифікація з'явилась через ідентичне зображення аверсу обох монет. В подальшому для протидії цьому виду фальшування дизайн монет номіналом 1 гріш біло змінено, номінал стали позначати прописом «JEDEN», а не цифрою «1»⁴⁵.

Фальшиві монети за прототипом грошів **та злотих і монет подвійного номіналу**, що виготовляли на Варшавському монетному дворі, є серед знахідок в Білорусі. Дослідник І. Сінчук публікує фальшиві олов'яні монети номіналом 5 злотих зразка 1829 р., виявлені в околицях м. Кобрин⁴⁶. Свідчення про підробку монет для Польщі подвійного номіналу у злотих/копійках І. Колобова зафіксувала у фондах Мінського повітового суду в НІАРБ. Так, у 1864 р. у Мінському повіті виявили фальшиві 30 копійок / 2 злоті зразка 1837 р.⁴⁷.

Найвище ухвалене «Укладення про покарання карні та виправні», затверджене імператором 15 серпня 1845 р. за № 19283, встановлювало обмеження для ввезення іноземної монети з білону для уникнення збитків від її обігу, хоча окремо була примітка, що «Польська злотова монета найвищого номіналу, а в Бессарабії та м. Одесі і турецька золота монета, не вважаються білоном»⁴⁸.

1 вересня 1837 р. уряд Люблінського воєводства повідомив окружного комісара м. Грубешева про виявлення фактів збуту фальшивих литих олов'яних російських рублів під час сплавлення товарів з м. Гданська вздовж річок. Збувальники, повертаючись до Пруссії, обмінювали їх у шинках на горілку чи пруські талери⁴⁹. Якщо на початковому етапі входження польських земель у склад Російської імперії на території царства підробляли іноземні монети Пруссії та Голландії, то вже у другій чверті XIX ст. набуває популярності підробка монети загальнодержавного зразка.

Загалом протягом 1840–1850 рр. у Царстві Польському за отриманими повідомленнями з ЕЗДП налічувалась така кількість видів підробок, що уряд висловив найбільше занепокоєння, розіславши опис видів підробок по губерніях⁵⁰: 100 рублів – 2 види, 50 рублів – 7 видів, 25 рублів – 21 вид, 10 рублів – 15 видів, 5 рублів – 11 видів, 3 рублі – 21 вид, 1 рубль – 5 видів. Як бачимо, найпопулярнішим зразком для фальсифікації серед кредитних білетів 1843 р. стали грошові знаки номіналом 25, 10 та 3 руб.

⁴⁵ Уздеников В. В. Монеты России XVIII – начала XX века. Очерки по нумизматике. Москва, 1994. С. 150–151.

⁴⁶ Синчук И. И. Фальшивые оловянные монеты XIX–XX вв. из Западной Беларуси: деградация технологических традиций. *Нумизматика і фалеристика*. 2007. № 4. С. 8.

⁴⁷ Колобова И. Н. О подделке «российско-польской» монеты Варшавского монетного двора. *Studia i Materiały «Forum Numizmatyczne, Pieniądz I Mennice»*. Białystok, 2016. № 1. S. 94–96.

⁴⁸ Деммени М. Сборник указов по монетному и медальному делу в России, помещенных в Полном Собрании Законов с 1649 по 1881 г. С.-Петербург: Издание Вел. Кн. Георгия Михайловича, 1887. Вып. 3. С. 240.

⁴⁹ AGAD. Zespol 191. KRSW. Sygnatura 7696. Kurs a falszowanie monet. Vol. VII. (1837–1838). S. 172.

⁵⁰ AGAD. Zespol 191. KRSW. Sygnatura 7702. Kurs a falszowanie monet. Vol. XIII. (1854–1858). S. 5–515.

У січні 1872 р. під підозру у ввезенні на територію Царства Польського фальшивих кредитних білетів потрапив єврей Хайм Вольф. За припущенням Полоцького губернатора та органів внутрішніх справ він потенційно міг привозити у Варшаву з метою збуту фальшиві російські кредитні білети⁵¹. 20 травня 1896 р. «Галичанин» повідомляє про затримання у Варшаві великої кількості фальшивих півімперіалів, що були виготовлені у високій якості та відрізнялися лише за дзвоном⁵².

Фальшиві російські монети загальнодержавного зразка, з високою імовірністю виявлені на території Польщі, збережено в зібранні НМВ. Наведемо аналіз наявних у нумізматичному зібранні НМВ тогочасних підробок монет Російської імперії.

- Тогочасна підробка рубля зразка 1892 р. (Рис. 9). Лиття, нанесення покриття. За візуального огляду із засобами оптичного збільшення помітні дефекти лиття. Гурт гладкий, написів немає. Угорі наскрізний отвір, подряпини.
- Тогочасна підробка рубля зразка 1896 р. (Рис. 10). Карбування, олов'яний сплав. Гурт з імітацією напису виконаний пуансонами.
- Тогочасна підробка рубля зразка 1898 р. (Рис. 11). Карбування, олов'яний сплав. Гурт з імітацією напису виконаний пуансонами. Окремі літери гуртової легенди виконані ідентичними пуансонами (такі як «С», «Р», «О», а деякі різними – як літера «А»).
- Тогочасна підробка рубля зразка 1899 р. (Рис. 12). Карбування, покриття. Гурт з імітацією напису, гуртильне кільце зміщене під час карбування, написи нерозбірливі.
- Тогочасна підробка 10 руб. зразка 1899 р. (Рис. 13). Лиття, позолота. Гурт з імітацією напису гравірований за допомогою штихелів.

Рис. 9. НМВ. Російська імперія. Тогочасна підробка рубля зразка 1892 р. Інв. № NPO 169793; вага 14,19 г; розмір 33,52 мм

Рис. 10. НМВ. Російська імперія. Тогочасна підробка рубля зразка 1896 р. Інв. NPO 169801; вага 14,52 г; розмір 33,68 мм

⁵¹ Archiwum Państwowe w Warszawie (далі – APW). Zespol 1416/II. KGW. Referat i Tajny. Sygnatura. 125. Дело по отзыву Плоцкого губернатора об еврее Хайме Вольфе, подозреваемом в распространении фальшивых кредитных билетов. Rok 1872. S. 1.

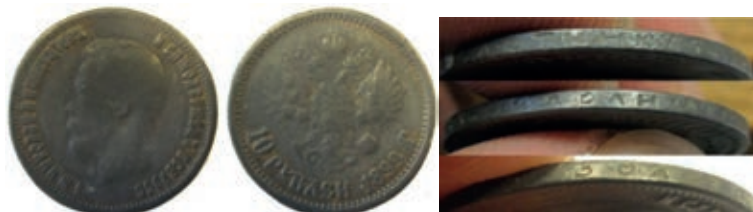
⁵² Поддельные полуимпериалы. *Галичанин* (Львов). 1896. Ч. 101. 8 (20) мая. С. 3.

*Рис. 11. НМВ. Російська імперія. Тогочасна підробка рубля зразка 1898 р.
Инв. NPO 169810; вага 15,14 г; розмір 33,75 мм*

*Рис. 12. НМВ. Російська імперія. Тогочасна підробка рубля зразка 1899 р.
Инв. NPO 169818; вага 17,63 г.; розмір 34,42 мм*

*Рис. 13. НМВ. Російська імперія. Тогочасна підробка 10 руб. зразка 1899 р.
Инв. № NPO 169855; вага 4,76 г; розмір 22,74 мм*

Усі монети різні, як прототипи використано зразки високого номіналу: 1 руб. та 10 руб., що цікаво, адже найпопулярнішими зразками для фальсифікації, згідно з нашим спостереженням, найчастіше були монети номіналом 20 коп. та 1 руб. Варте уваги також і те, що всі монети створені за допомогою різних технологій та окремих технічних прийомів. Більша частина монет виготовлена шляхом покриття поверхневим шаром заготовки із недорогоцінного металу, частина – суцільно зі сплаву, подібного за кольором до срібла, найімовірніше – олова. Гуртові написи нанесені як із застосуванням гуртильного кільця, так і набиті окремими пуансонами чи гравіровані вручну. Така різноманітність використаних прототипів та технологій виготовлення, а також відсутність у фондово-обліковій документації НМВ свідчень про більш точне надходження цих монет наводить на думку про їхнє формування і передачу до музею як окремо сформованої колекції. Наявні підробки мають багато відмінностей – копіюють різні оригінальні прототипи, зроблені за різними

технологіями: мають різні техніки виготовлення заготовки, нанесення поверхневого покриття, імітації гурту тощо. Опрацьовані історичні джерела дають змогу вважати локалізацію в Царстві Польському імовірного центру фальшивомонетництва в м. Лодзь, але щодо причетності саме цих монет до цього центру ми маємо сумнів через широку різноманітність їхніх прототипів та технологій виготовлення.

У попередньому дослідженні ми проаналізували свідчення дореволюційної газетної періодики про підробки грошей, окрім монет загальнодержавного зразка. У Царстві Польському відомі також фальсифікати кредитних білетів загальнодержавного російського зразка⁵³.

Користування пошуковою системою аукціону WCN дало змогу виявити нові продані лоти, що належать до продукції фальшивомонетників імперської доби. Нам вдалось виокремити фальсифікати за прототипом таких монет Російської імперії: 10 коп. 1899 р. (Рис. 14)⁵⁴, 15 коп. зразка 1905 р. (Рис. 15)⁵⁵, а також 50 коп. 1899 р. (Рис. 16)⁵⁶. З високим ступенем імовірності можна припустити, що вказані фальсифікати були свого часу виготовлені в Царстві Польському та знайдені місцевими жителями на території сучасної Польщі.

«Підроблені півімперіали. Згідно з повідомленнями варшавських газет, у м. Варшаві з'явилась значна кількість підроблених півімперіалів. Монети виконані досить мистецьки, мають відповідну вагу та лише дзвоном відрізняються від справжніх»⁵⁷.

Рис. 14. Фальшиві 10 коп. 1899 р., вага 1,56 г

Рис. 15. Фальшиві 15 коп. 1905 р., вага 2,38 г

⁵³ Бойко-Гагарин А. С. Фальсификация монет и банкнот в Польше до 1917 года... S. 103–109.

⁵⁴ Gabinet Numismatyczny D. Marciniak. Lot 223025. URL: <https://archiwum.gndm.pl/a,1783-Rosja-falsyfikat-z-epokii-10-kop-1899,rid,223025.html>. Title from screen (дата звернення: 01.04.2018).

⁵⁵ Gabinet Numismatyczny D. Marciniak. Lot 229712. URL: <https://archiwum.gndm.pl/a,1910-Rosja-FALSZERSTWO-z-epoki-15-kop-1905,rid,229712.html>. Title from screen (дата звернення: 01.04.2018).

⁵⁶ Gabinet Numismatyczny D. Marciniak. Lot 290874. URL: <https://archiwum.gndm.pl/a,136-FALSYFIKAT-z-epoki-Rosja-50-kopiejek-1899,rid,290874.html>. Title from screen (дата звернення: 01.04.2018).

⁵⁷ Доморощенний монетчик. *Галичанин*. 1896. Ч. 101. 8 (20) мая. С. 3.

Рис. 16. Фальшиві 50 коп. 1899 р., вага 8,28 г

Перші згадки про виявлення в околицях м. Лодзь фальшивомонетників знаходимо в листопаді 1872 р.: арештований за замах на вбивство дружини і засуджений до двох років ув'язнення у тюрмі м. Серадз (нині Лодзинське воєводство) квартирмейстер при магістраті м. Кутно Владислав Смошинський, вважаючи це своїм обов'язком державного чиновника, дав свідчення, що єврей Хайм Зайдлер, який відбував разом із ним покарання, затриманий з фальшивими кредитними білетами номіналом 50 руб., повернувшись із Лондона, розповів йому по секрету про існування злочинного угруповання. За його словами, мешканець м. Вроцлавека Лейбкес Лакернік їздив до Англії за фальшивими пруськими паспортами і привозив до Росії фальшиві рублі на суму 50 000 руб. Фальшивки в необмеженій кількості євреї купували в Соломона Розебнауа, який мешкав у Лондоні вже понад 20 років і вів розкішний образ життя, а збувальників підробок (регулярно отримував їх з різних місць без власного виробництва) знаходив через земляків під час азартних ігор⁵⁸. «Фальшиві гроші. Днями викриті у місті Лодзь фальсифікатори монет. Дня 5 березня один торговець старого базару поскаржився поліції на Матвія Вічака, що дав йому фальшиву десятикопійчану монету. Вічака відразу обшукали та знайшли в його кишені декілька фальшивих монет 10 та 20 коп. номіналу. Під час обшуку в його приміщенні були знайдені машини для виготовлення монет, гіпсові форми, декілька фальшивих монет та шматки металу. Дружина Вічака визнала, що чоловік її брав участь у підробці фальшивих грошей на вмовляння Осипа Каширака та Андрія Зелінського. Останній же надав навіть Вічаку машину. Всіх трьох заарештували. Вічак, зі слів його дружини, займається підробкою монет вже третій рік»⁵⁹.

Нове повідомлення про фальшивомонетників у м. Лодзь опубліковане в газеті «Смоленский Вестник» від 16 лютого 1910 р.: збут фальшивих дрібних обігових монет відбувався у м. Варшаві⁶⁰, а 28 травня 1911 р. є згадка, що в м. Лодзь затримано ще чотирьох фальшивомонетників, що за допомогою гіпсових форм

⁵⁸ APW. Zespol 1416/II. KGW. Referat i Tajny. Sygnatura. 177. Дело по отзыву Калишского губернатора по предмету производства обыска у приехавшего из Лондона с 50 фальшивыми кредитными билетами еврея Лакерника живущего во Вроцлавке. Rok 1872. S. 1–2.

⁵⁹ Фальшивые гроши. *Галицкая Русь* (Львов). 1892. 3 (15) апреля. № 77. С. 3.

⁶⁰ Телеграммы Смоленского вестника. *Смоленский Вестник* (Смоленск). 1910. 16 февраля. № 37. С. 2.

підробляли гроші⁶¹. 18 жовтня 1911 р. у м. Згеж Лодзинського повіту затримали фальшивомонетника з трьома спільницями, які виготовляли фальшиві монети номіналом 50 коп.⁶². Така кількість фактів свідчить про те, що в період Російської імперії польське м. Лодзь стало центром фальшивомонетництва, виготовлені там підробки переважно збували в інших, навіть досить віддалених регіонах всієї імперії.

Нерідко в джерелах знаходимо відомості про вилучення з великих підпільних майстерень суттєвої кількості готової продукції, яку фальсифікатори не встигли реалізувати. Так, майстерні, які займалися виготовленням значних партій підробок, були виявлені у м. Лодзь, а також у м. Дембніках та Підгуржі (в досліджуваному періоді – передмістя Кракова)⁶³. Окрім місцевого виготовлення фальсифікатів, були спроби ввезення їх з-за кордону, а також збуту у віддалених від місця виготовлення регіонах Кавказу та Сибіру.

Матеріали газет повідомляють, що злочинці в Царстві Польському підробляли досить багато номіналів грошових знаків Російської імперії: кредитні білети вартістю 100, 25, 10, 3 та 1 руб., а також монети вартістю 5 руб. (півімперіал), 10 та 20 коп. за прототипом грошей Австро-Угорської імперії, за зразок використовували банківські білети номіналом 5 кор. (радіше за все йшлося про банкноту в 5 гульденів) та монети в 1 гульден і 10 кр. Ці номінальні види підроблених монет також відповідають найчастіше живим монетам та паперовим грошовим знакам в обох імперіях.

Для запобігання обману населення та застерігання громадян від розрахунку фальшивими монетами газети публікували описи відмінних рис фальсифікатів від державних монет, розповідали про невідповідність дзвону, кольору та розміру, викривленість тексту, наявність покриття та відмінності у рисунку. «Підроблені три рублівки. За словами “Гінця”, у м. Варшаві з’явилося останнім часом в обігу багато підроблених кредитних білетів трирублевого номіналу. Відрізнити їх від справжніх досить легко. Передусім вони дещо менші від справжніх, колір їхній блідий і, нарешті, підписи на білетах виконані літерами, неначе надламаними посередині та за кольором світлішими за написи на справжніх кредитних білетах»⁶⁴.

Цікавими також вважаємо свідчення щодо професійної належності затриманих польських фальсифікаторів – слюсаря, ювеліра та годинникаря, тобто осіб, які мають навички обробки металів⁶⁵. «Підроблювачі монет. Перед судом присяжних у м. Кракові ведеться розправа проти трьох підроблювачів монет: слюсаря Лука з м. Кракова, годинникаря Дефлікевича так само з Кракова та ювеліра Клінгера з м. Будапешту. Ця «чесна» компанія влаштувала у Дембніках під Краковом фабрику монет. Однак при розділі прибутку Клінгер відчув себе скривдженим та повідомив про все поліції»⁶⁶.

⁶¹ Фальшивомонетчики. *Южная Копейка* (Київ). 1911. 28 мая. № 171. С. 3.

⁶² Фальшивомонетчики. Лодзь. *Южная Копейка*. 1911. 18 октября. № 306. С. 4.

⁶³ Бойко-Гагарин А. С. Фальсификация монет и банкнот в Польше до 1917 года... S. 103–109.

⁶⁴ Подделка трехрублевки. *Киевлянин* (Київ). 1907. № 342. С. 5.

⁶⁵ Бойко-Гагарин А. С. Професійна приналежність фальшивомонетників в сер. XIX – поч. XX ст. *Часопис української історії*. Київ, 2020. Вип. 41. С. 69–77.

⁶⁶ Поддельщики монет. *Галичанин*. 1900. Ч. 61. С. 3.

Як повідомляє «Аккерманское Слово», Дунаєвський розпочав свою діяльність ще в 1908 р. і був причетним до появи фальшивих грошей у м. Баянсушу неподалік м. Харбін⁶⁷, обладку тоді організував добре знаний у тій місцевості служитель Китайсько-Східної залізниці Т. Простаков⁶⁸. Дунаєвського разом із підробленими грошима викрили та затримали, коли він прямував з м. Ніцци до Російської імперії, митники в м. Олександрові виявили у валізі Дунаєвського подвійне дно, заповнене фальшивими грошима. Згодом Дунаєвського передали до суду: «У справі фальшивомонетників Варшавська судова палата після дводенної наради винесла вирок, яким затвердила рішення окружного суду щодо головних винних процесу: Дунаєвського та Евальда, засуджених до десятилітньої каторги. Семерова замість десятилітньої засудили до восьмилітньої каторги. Педасова та Кіреєва – до трьох місяців в'язниці. Двоє виправдані»⁶⁹. Пізніше було затримано й інших спільників банди Дунаєвського, які привозили у Царство Польське фальшиві російські кредитні білети з Ніцци: «Фабриканти фальшивих сторублевих. До м. Москви прибудуть етапом з м. Варшави головні герої “фабрики фальшивих російських сторублевок” у м. Ніцці – Готхард Левенталь та Емілія Володко. Як відомо, французька влада видала їх Росії, їх доправили до пограничного пункту, а звідти перевезли до м. Варшави. Діяльність шайки мала настільки широкий характер, що представники “фабрикантів грошей” Левенталь та Володко діяли у найвіддаленіших куточках Росії – на Кавказі та в Сибіру, у Царстві Польському тощо. Серед розповсюджувачів фальшивих грошей є люди найрізноманітніших професій. В них відбувались обшуки та вилучення, а потім вони відправлялись у м. Москву. Цікаво зазначити, що зазвичай вони один одного не знали і до тюрми знайомі не були. Діяли особливі роз'їзні агенти “комівояжери”, що збували “товар із Ніцци”. Левенталь та Володко будуть поміщені до Бутирської пересильної тюрми, де вже перебуває близько 20 осіб, заарештованих за цією справою»⁷⁰. «Фальшиві кредитки. Київський губернатор повідомляє керівникам поліції Київської губ., що внаслідок припису головного начальника постачання армії Південно-Західного фронту головний керівник округу засвідчив, що в м. Кракові трапляється багато російських паперових грошей – 10-, 25- та 100-рублевого номіналу з датою 1909. Можливо, що вони підроблені, тому рекомендується ставитись з особливою обережністю до прийому цих грошей від приватних осіб»⁷¹.

Заразом серед підробок кредитних білетів Російської імперії виділяються білети номіналом 3 руб. Фальшивомонетники відтворювали цей середній номінал, щоб мінімізувати ризик швидкого викриття підробки (при цьому фальсифікат виконував свою головну функцію вже після першої ж угоди), хоч номінал був

⁶⁷ Фабрика фальшивых ассигнаций. *Аккерманское Слово* (Аккерман). 1913. 28 мая. № 420. С. 3.

⁶⁸ Монетный двор на реке Сунгари. *Черниговское Слово* (Чернигов). 1908. 5 сентября. № 530. С. 3.

⁶⁹ Ведомости одесского градоначальства (Одесса). 1915. № 110. С. 3.

⁷⁰ Фабриканты фальшивых сторублевок. *Полтавский Вестник* (Киев). 1913. № 3118. 3 мая. С. 4.

⁷¹ Фальшивые кредитки (Киев). 1915. № 443. С. 4.

невеликим, але достатнім для вигоди у його фальсифікації. «Підробка кредитних білетів. Петроград. “Лодзер Цайтунг” повідомляє, що у м. Варшаві з’явилися в обігу підроблені кредитні білети 3-рублевого та рублевого номіналу. Досить імовірно, що таке виробництво фальшивих грошей, якщо не заохочується, то, мабуть, не карається німецькою владою»⁷².

Влітку 1913 р. фальшиві рублеві монети було виявлено в околицях м. Білостоку: «Мистецьки виконані, вони нічим із зовнішнього боку не відрізняються від справжніх. Про фальсифікацію свідчить лише деяка легковагість монети та відсутність дзвону»⁷³.

Зразки фальшивих монет та банкнот, які є німими свідками подій Першої світової війни, відомі і на колекційному ринку. Нумізматичний аукціон «Gabinet Numismatyczny D. Marciniak» декілька разів виставляв на продаж підробки: 15 коп. 1914 р. (Рис. 17)⁷⁴, 50 польських марок 1916 р.⁷⁵, а також фальшивий рубль для м. Лодзь 1915 р.⁷⁶.

Рис. 17. Фальшиві 15 коп. 1914 р., вага 2,53 г

Окрім підробки засобів платежу, фальсифікатори не обійшли увагою і цінні папери та інші документи. Часто на сторінках газетної періодики повідомляли про шахрайство та махінації з векселями і їхньою підробкою, що також несло суттєву вигоду, частіше навіть більшу, ніж збут підроблених кредитних білетів, адже суми, отримані за допомогою підроблених векселів, могли бути значно більшими за найбільший номінал банкнот. У харківській газеті «Черная сотня» читаємо: «Польські пани. У Кракові заарештований польський граф Генріх Потоцький за те, що він за підробленим векселем отримав до ста тисяч корон. Подібний випадок з ним вже був раніше, але він викрутився: тепер навряд»⁷⁷. В газеті «Галицкая Русь» знаходимо досить цінні свідчення про затримання та суд над організованою групою, яка

⁷² Подделка кредитных билетов. Петроград. *Вечерняя газета* (Киев). 1916. № 1246. С. 2.

⁷³ Фальшивые рубли. *Голос Белостока* (Белосток). 1913. 6 июня. № 129 (874). С. 3.

⁷⁴ Gabinet Numismatyczny D. Marciniak. Lot 276412. URL: <https://archiwum.gndm.pl/a,1026-Rosja-10-i-20-kop-1914-+-FALS-z-Epoki-15-kop,rid,276412.html>. Title from screen (дата звернення: 01.04.2018).

⁷⁵ Gabinet Numismatyczny D. Marciniak. Lot 2683877951. URL: <http://archiwum.niemczyk.pl/page/2683877951/polska-50-marek-polskich-1916-jeneral-fals-st>. Title from screen (дата звернення: 01.04.2018).

⁷⁶ Gabinet Numismatyczny D. Marciniak. Lot 253895. URL: <https://archiwum.gndm.pl/a,2907-Lodz-1-rubel-1915-ze-stemplem-FALSZYWY,rid,253895.html>. Title from screen (дата звернення: 01.04.2018).

⁷⁷ Польские паны. *Черная Сотня* (Харьков). 1907. № 27. С. 4.

підробляла свідоцтва про закінчення гімназії. Злочинці отримали досить щадне покарання – тюремне ув'язнення терміном від трьох тижнів до пів року. Редакція газети наголосила, що за такі злочини карати потрібно суворіше⁷⁸.

На відміну від загальнодержавних монет, монети високого номіналу Царства Польського мали, крім складного рисунка орла на аверсі, також портрет імператора і легенду на реверсі⁷⁹. Це значно ускладнювало роботу фальшивомонетників над інструментами виготовлення підробок.

Проаналізувавши викладене вище, можемо зробити висновок щодо особливостей фальшування грошей у Царстві Польському. Перебуваючи в складі Російської імперії, Царство Польське мало власну монету, що паралельно із грошима загальнодержавного зразка також стала прототипом для незаконного виготовлення. Локальною особливістю місцевого грошового обігу в Царстві Польському була наявність монет сусідньої Пруссії в грошових розрахунках місцевих жителів, що викликало появу підробок найрізноманітніших пруських талерів.

Протягом 1820–1830 рр. російська влада для запобігання завезенню з Англії підробок надала розпорядження з перевірки всіх євреїв, які поверталися з Англії до Російської імперії через різні порти й міста Пруссії. Матеріали історичних архівів чітко демонструють причетність польських патріотичних антиросійських таємних організацій до навмисного ввезення та збуту в Російській імперії фальсифікатів кредитних білетів.

Повстання 1830–1831 рр. призвело до глибокого соціального потрясіння, а також тимчасової зміни специфіки підробки монет в регіоні. Повставши проти російського уряду та потребуючи закупівлі з-за кордону продовольства та зброї, поляки налагодили карбування повноцінної монети за зразком голландських дукатів 1831 р. У процесі дослідження знахідок фальшивих монет за прототипом 10 грошів нам вдалось виявити монету із датою «1829», свідчень про карбування якої в нумізматичних каталогах немає, що визначає її як тогочасну підробку.

В Україні часто обирали для фальшування польські злоті, джерела містять багато відомостей про виготовлення та виявлення таких підробок на Волині. Особливістю судочинства над фальшивомонетниками в Царстві Польському було те, що суди мали право розглядати справи лише поляків, затриманих у Польщі, справи фальшивомонетників з інших губерній Російської імперії передавали російським судам.

Підробляли й паперові грошові знаки: асигнації, кредитні білети та грошові сурогати. Хоч нам поки не вдалось відшукати свідчень про їхню підробку в українських історичних архівах, такі артефакти трапляються в продажу на польських нумізматичних аукціонах.

Популярною для підроблення в сер. XIX ст. була монета номіналом 10 грошів зразка 1840 р. Фальшиві монети за прототипом грошів та злотих і монет подвійного

⁷⁸ Подделка школьных свидетельств. *Галицкая Русь* (Львов). 1891. 12 (24) ноября. Ч. 179. С. 3.

⁷⁹ Серета А. В. Оформление монет Царства Польского в первой половине XIX в. *Тезисы докладов и сообщений. Восемнадцатая Всероссийская нумизматическая конференция* (Москва; Коломна, 20–25 апреля 2015 г.). Москва, 2015. С. 202–204.

номіналу, що виготовлялись на Варшавському монетному дворі, переважно знаходять у Білорусі.

На монетах високого номіналу Царства Польського, крім складного рисунка орла на аверсі, був також портрет імператора і легенда на реверсі, що ускладнювало роботу фальшивомонетників. Якщо на початковому етапі входження польських земель у склад Російської імперії на території царства підробляли монети Пруссії та Голландії, то вже в другій чверті XIX ст. набуває популярності фальшування монет загальнодержавного зразка. Своєрідним центром фальшивомонетництва стає польське м. Лодзь, хоч збувають виготовлені підробки переважно в інших, часто віддалених регіонах імперії.

Злочинці в Царстві Польському підробляли досить багато номіналів грошових знаків Російської імперії: кредитні білети вартістю 100, 25, 10, 3 та 1 руб., а також монети вартістю 5 руб. (півімперіал), 10 та 20 коп. Як прототипи використовували гроші Австро-Угорської імперії, банківські білети номіналом 5 кор. та монети в 1 гульден та 10 кр.

REFERENCES

Bitkin, V. V. (2003). *Svodnyi katalog monet Rossii* (Vol. II). Kyiv: Yunona-Moneta [in Russian].

Boiko-Haharin, A. S. (2020). Profesiina prynalezhnist falshyvomonetnykiv v ser. XIX – poch. XX st. *Chasopys ukrainskoi istorii*, 41, 69–77. DOI: 94.10347/2522-4111.2020.41.1.9 [in Ukrainian].

Boiko-Haharin, A. S. (2017). *Falsifikacyia monet i banknot v Polshe do 1917 goda po materialam ukrainskoi gazetnoi periodiki. Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice*, 103–109 [in Russian].

Boiko-Haharin, A. S. (2017). Polovina matricy falshivomonetchika dlia poddelki rublia Nikolaia II Romanova. *Bankay'ski vesnik*, 12 (653), 57–58 [in Russian].

Demmeni, M. (1887). *Sbornik ukazov po monetnomu i medalnomu delu v Rossii, pomeshhennyh v Polnom Sobranii Zakonov s 1649 po 1881 g.* (Vol. 3). Saint Petersburg: Izdanie Vel. Kn. Georgiia Mikhailovicha [in Russian].

Kolabava, I. N. Skarby falshyvamanetchykau sa zborau numizmatychnaga kabineta Belarusskaga dziarzhunaga universitieta. *Krynicaznaustva i specialnyia gistarychnyia dyscypliny*, 4, 55–59 [in Belorussian].

Kolobova, I. N. (1996). *Monety vosstaniia 1830–1831 g. na territorii Belarusi*. Proceedings of the International Numismatic Conference: Wspolne dzieje pieniadza. Bialorus, Litwa, Polska, Ukraina, (p. 135), Supraśl, 20–22 zhovtnia 1994. Warszawa [in Russian].

Kolobova, I. N. (2016). O poddelke «rossiisko-polskoi» monety Varshavskogo monetnogo Dvora. *Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice*, 1, 94–96 [in Russian].

Kotsur, V. P., & Boiko-Haharin, A. S. (2019). Napoleon russian forged assignations in Naddniprianshchyna (over Dnipro land). *East European historical bulletin*, 11, 66–77 [in English].

Ohui, O. D. (2004). Falshuvannia monet u period Avstriiskoi ta Zolotoi koronovoi valiut na Bukovyni (na arkhivnomu materialy). Proceedings of the Scientific Conference: R. F. Kaindl i ukrainska istorychna nauka. Mizhnarodnyi naukovi seminar «Kaindlivski chytannia», (pp. 74), Chernivtsi, 22-23 travnia 2004. Vyzhnytsia: Cheremosh [in Ukrainian].

Orlik, S. V. (2018). Rossiiske falshyvye kreditnye bilety v Galicii v roky Pervoi mirovoi voyny. *Bankauski Vesnik*, 2, 51–54 [in Russian].

Orlyk, S. V. (2015). Ukrainske povitove misto i velyka viina: prodovolchi problemy ta rist tsin. *Problemy ukrainskoi istorii*, 23, 114–133 [in Ukrainian].

Orlyk, S. V. (2018). *Finansova polityka rosiiskoho uriadu na okupovanykh terytoriiakh Halychyny i Bukovyny v period Pershoi svitovoi viiny (1914–1917 rr.)*. Bila Tserkva: Pshonkivskiy O. V. [in Ukrainian].

Orlyk, S. V., & Boiko-Haharin, A. S. (2017). Falshyvomonetnytstvo v Ukraini v roky Pershoi svitovoi viiny. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk*, 1, 143–164 [in Ukrainian].

Orlyk, V. (2006). Yehor Kankrin i fiskalna polityka Rosiiskoi imperii v Pravoberezhnii Ukraini v druhii chverti XIX st. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky*, 13, 97–110 [in Ukrainian].

Orlyk, V. M. (2007). *Podatkova polityka Rosiiskoi imperii v Ukraini v doreformeniy period: monohrafiia*. Kirovohrad: Imeks-LTD [in Ukrainian].

Orlyk, V. M. (2008). Metodolohichni aspekty doslidzhennia problem podatkovoi polityky v ukrainskykh huberniiakh Rosiiskoi imperii u pershii polovyni XIX st. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 187–195 [in Ukrainian].

Orlyk, V. M. (2010). Dozhovtneva finansovo-pravova literatura yak dzherelo do vyvchennia problem finansovoi polityky uriadu Rosiiskoi imperii kintsia XVIII pochatku XX st. *Istoriia nauky i biohrafistyka*, 2. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2010-2/10_orlyk.pdf [in Ukrainian].

Orlyk, V. M. (2011). Derzhavni finansy Rosiiskoi imperii pershoi polovyny XIX st.: stan ta osnovni tendentsii. *Naukovyi visnyk Izmail'skoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu*, 30, 96-108 [in Ukrainian].

Orlyk, V. M. (2011). Do pytannia metodolohii doslidzhen problem ekonomichnoi istorii Rosiiskoi imperii. *Problemy istorii Ukrainy XIX pochatku XX st.*, 18, 59–64 [in Ukrainian].

Orlyk, V. M. (2003). Kazenni palaty v systemi finansovoho upravlinnia Rosiiskoi imperii v kintsia XVIII – u XIX st. (na materialakh Kyivskoi hubernii). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, 66–73 [in Ukrainian].

Rafal, J. (2011). Uwagi do artykulu chronologia dziesieciogroszowek Krolewstwa Polskiego z data 1840. *Biuletyn Numizmatyczny*, 2, 362 [in Polish].

Sereda, A. V. (2015). *Oformlenie monet Tsarstva Polskogo v pervoi polovine XIX v.* Proceedings of the Scientific Conference: Vosemnadsataia Vserossiiskaia numizmaticheskaia konferentsyia, (pp. 202–204), Moscow-Kolomna, 20-25 aprelia 2015. Moscow [in Russian].

Sinchuk, I. I. (2007). Falshivyye oloviannyie monety XIX – XX vv. iz Zapadnoi Belarusi: dehradatsyia tekhnologicheskikh traditsiy. *Numizmatika i faleristika*, 4, 8 [in Russian].

Terlecki, W. (1962). Polityka monetarna Banku Polskiego w dobie Powstania listopadowego. *Wiadomości Numizmatyczne*, 1 (19), 30–35 [in Polish].

Uzdenikov, V. V. (1994). *Monety Rossii XVIII – nachala XX veka. Ocherki po numizmatike*. Moscow [in Russian].

Andrii BOIKO-HAHARIN

PhD

Head of the Sector of Problems of Stock Work

National Museum of History of Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4610-3665>

e-mail: boiko.gagarin@gmail.com

DOI: 10.33402/up.2020-13-75-98

FAKE COINS OF THE POLISH KINGDOM IN THE MONETARY CIRCULATION OF THE UKRAINIAN LANDS

Being a part of the Russian Empire, in the Kingdom of the Polish were own coins, which in parallel with the money of the national sample also became a prototype for counterfeit manufacturing. The regional peculiarity of the money circulation in the Kingdom of Poland was the presence of coins of neighboring Prussia in cash payments among the locals, which caused the appearance of the counterfeits of various Prussian thalers.

During 1820–1830 the Russian authorities ordered the inspection of all Jews returning from England to the Russian Empire through various ports and cities of Prussia to prevent the importation of counterfeits from England. Historical archives clearly demonstrate the involvement of the Polish patriotic anti-Russian secret organizations in the deliberate import and sale of credit bills forgeries inside the Russian Empire.

The Polish uprising of 1830–1831 led to a deep social upheaval, as well as a temporary change in the specifics of counterfeiting in the region. Having rebelled against the Russian government, the insurgents needed to make purchases of food and weapons from abroad, so the Poles needed to mint a quality coin. It resulted in a decision to mint an imitation of the Holland ducats in 1831 at Warsaw mint. In the process of investigating the findings of counterfeit coins for the prototype of 10 grosz coins, we also managed to find a coin with the date «1829», evidence about the minting of which during this year is missing in the numismatic catalogs, so we can define it as an old counterfeit.

The choice as a specimen for the counterfeiting of the Polish zloty was not a rare occurrence in Ukraine lands. The archival materials contain numerous testimonies about the production and detection of similar fakes in the Volyn region. The archival materials reveal the characteristics of legal proceedings against counterfeiters at this time in the Kingdom of Poland, whose courts had the right to judge only Poles (not Russians) detained in Poland;

Rare and equally interesting are counterfeits of paper money – assignments, credit bills, and money surrogates. Today we have not been able to find evidence of their counterfeiting in the national historical archives of Ukraine, such artifacts we have noticed only on sale at Polish numismatic auctions.

The 10 grosz denomination coin of the 1840 year of mint can be confidently called one of the most common coins of its time, including one of the most common counterfeiting prototypes of the Polish coins in the middle 19th century. Counterfeit coins for the prototype of the double-denomination coins produced at the Warsaw mint are mostly noted in the finds of modern Belarus.

In contrast to the national coins, the high denomination of the Kingdom of Poland has not only a complex eagle drawing on the obverse but also a portrait of the emperor and a legend on the reverse. This fact made it much more difficult for counterfeiters to work and reproduce it. If at the beginning stage of the entering of the Polish lands to Russian Empire on the territory of the kingdom there was a forging of foreign coins – Prussian thalers and Hollandian ducats, then in the second quarter of the XIX century counterfeiting of the coins of the nationwide sample become more popular.

A large number of facts shows that during the Russian Empire, the Polish city of Lodz became the center of counterfeiting, selling manufactured counterfeits mainly in other, even far regions of the whole empire.

Based on the material of the newspaper notes, it is also known that the criminals in the Kingdom of Poland were falsified by a fairly wide range of denominations of Russian Empire banknotes: credit bills value of 100, 25, 10, 3 and 1 rubles, as well as 5 rubles coin denominations (half imperial coins), 10 and 20 kopecks. As the prototype of the money of the Austro-Hungarian Empire, there were reproduced by the counterfeiters the banknotes of 5 corona and coins denominations of 1 gulden and 10 kreutzer.

Keywords: counterfeiting, Russian Empire, Kingdom of Poland, sources of study, museum collections, numismatic auctions.